

LÉKA GÉZA

Őrjárat egy mondat körül

„...én álmodom csak, én a költő
 hogy virágok nyitnak fehéren.
 Pedig csak az avar fehér,
 ha teleszórja gyönggyel a dér.”

(Sinka István)

Mindig is úgy véltem, bár ez idáig még magamnak se fogalmaztam meg soha, hogy a nyelv éppúgy alkalmas a hangulatok, az érzelmek megőrzésére, mint az e tekintetben egyeduralkodónak hirdetett zene. Bocsássa meg nekem a világ, de egyáltalán nem gondolnám, hogy igaza volna Debussynek, aki szerint a zene ott kezdődik, ahol a szó hatalma véget ér, sőt egyenesen úgy hiszem, hogy a nyelv a leginkább földidézhető s igazán időtálló pillanatokban akár túl is szárnyalhat a muzsikán, hiszen azzal, hogy kimondja a szót, hogy megnevez, abszolút értelemben is képes rekonstruálni a lélek mélyéről előhívott érzéseket. Nem a szellem egykor örvendetesen földuzzasztott, ám mára igencsak megfogyatkozott elithadseregére, a *memoriterre* gondolok, amelynek tábornokai minden időben és élethelyzetben méltán szólnak bele akár a hétköznapijainkba is, hanem az olyan egyszerű, keresetlen mondatokat, kifejezéseket ünnepelem ma inkább, amelyek érzelmi emlékezetünk ősváltozatait, archetípusait őrzik, s lökik felszínre a legváratlanabb pillanatokban, s amelyeknek gazdáit sosem egy tágabb közösség, csupán az egyes ember tartja számon. Ki-ki az övét. A személyes példák azonban minden bizonnyal jobban rávilágítanak, mire gondolok.

Úgy hozta a véletlen, hogy 2008 nyarán első ízben volt alkalmam végignézni Németh László *Irgalom* című regényének 1973-ban bemutatott hatrészes televíziós változatát. Elmosódott képek, mozaikos foszlányok maradtak csak bennem a harmincöt év előtti torzóból, Törőcsik Mari, Széles Anna, Mensáros László alakja, s a legtitokzatosabban talán a narrátor szerepében Sinkovits Imre szokatlanul visszafogott hangszíne. Derengett ugyanis, hogy egyik mondata valamiért különösen megérintett már akkor, de ezúttal hiába törtem a fejemet, képtelen voltam a közélébe furakodni. A második rész közepe táján aztán egyszeriben mindenre fény derült. Amint megpillantottam a nyárfák árnyékában lassúdan zakatoló gőzmozdonyt, nemcsak hogy az egész jelenetsor azonnal eszembe jutott, de ugyanaz a torokszorító érzés vett erőt rajtam, mint amely akkor, tizenhat évesen. A rövid jelenetben az orosz hadifogságból hazaérkezett tanár meglátogatja öreg édesanyját, a talpig feketéből alig kilátzó, töpörödött parasztasszonyt. A vonat után immár a szekérről is leszállva, megáll előtte, leveszi kalapját, majd egy hirtelen mozdulattal lehajol az erőtlenségig szikkadt anyai kezért, ajkához emeli és megcsókolja. Háta mögött a szinte földbe gyökerező báty sem tűrheti magán a fejfe-

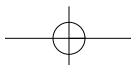

dőt, s hajadonfőtt, megindultan nézi az önfelelt ölelkezést. Miként a főhős, Ágnes is, aki mindeközben a néhány nappal korábbi, apját a hadifoglyok népes seregével együtt köszöntő ízléstelen Keleti pályaudvari csinnadrattára gondol. S ebben a kipányvázott csöndben hangzik el Sinkovits Imre szájából az a bizonyos narrátori mondat: „Mit ér a műveltség, ha nagy percekben egyszerű emberek ennyivel szebben tudnak viselkedni?” Egyszerre éreztem hideget és meleget, karomon meredezni kezdtek a szőrszálak, mert semmi kétségem nem volt afelől, hogy gyermekkorom talán legizgalmasabb, de bizonyosan a legtöbb fejtörést okozó mondatára bukkantam. Annak idején évekbe telt, mire valamennyi hegyét-völgyét bebarangoltam, de túl azon, hogy nemigen volt más választásom, jócskán gazdagodtam is általa, mert legfontosabb fogalmaim számára ma is a fentihez hasonló, személyes érzelmi erőművek szolgáltatják az energiát. Most sem kell más tennem, csak elindulnom a mondat körül, hiszen állítása mindenben megegyezik a saját, még gyerekként rögzített tapasztalataimmal.

* * *

Bánrévei nagyanyám, Nagymama, aki a múlt század húszas éveinek közepén sírva érkezett a hevesi Maklárról Gömörbe a nála csaknem egy fejjel alacsonyabb Léka Béla cipésmester kommandált hitveséül, csupán hat elemít járt, ám mire a kezei közé kerültem, már tökéletesen tudta, mit, mi módon és milyen ütemezésben kell elültetni egy fővárosi unokában ahhoz, hogy az idézett mondat soha se fordulhasson a visszájára benne. Anyai nagyanyám, Nagymamus, aki a beregszászi felső arisztokrácia köreiből származott el Budapestre nem sokkal a trianoni döntés előtt, előbb angliai, majd németországi internátusokban készülődött a minőségi életre, s éppen édesapám születésének esztendőjében, 1928-ban tett érettségi vizsgát. Ám mire a kezei között tudhatott, már szinte semmi sem volt érvényes mindabból, amiben felnőtt, amit egykori földije, a munkácsi illetőségű dr. Kacsóh Bálint jogakadémiai tanár mellett fiatalasszonyként, később államtitkár-felelősként megélt, s amire gyermekeit, köztük az 1933-ban született édesanyámat próbálta fölkészíteni. Egyetlen percig sem volt kétséges tehát, hogy szüleim kényszerű, nemritkán hónapokig tartó távolléte miatt a nagyszülői felelősség- és áldozatvállalás kérdésében nem a szomszéd utcában lakó s a Kádár-korszak periferiájára szorított zugligeti Nagymamus, hanem a 180 km-re, Bánrévén élő, s velem élete legboldogabb éveire készülő Nagymama lesz a hosszú távú megoldás. Nagypáim közül Léka Bélának, az ózdi vasgyár leszálalékolt éjjeliőrének még éppen megadott, hogy térdére ültethessen az azóta is nagy becsben tartott háromlábú suszterszékében, mielőtt 1958 őszén örökre eltávozott. A családjának negyvenegy évesen hátat fordító dr. Kacsóh Bálint, a Főméltóságú Úr árellenőrzési kormánybiztosa, majd kereskedelemügyi államtitkára azonban egyáltalán nem volt rám kíváncsi, noha közel két évtized állt még a rendelkezésére ahhoz, hogy a pesti Duna-partról fölmerészkedjen miattam a Svábhegyre.

Nagymama először 1958 tavaszán vett a birtokába, s mindjárt hosszú hónapokra, egészen szeptember végéig. Pontosan így uralt a következő esztendőben is

dédnagyanyámmal, az 1878-ban született Öregmamával egyetemben, s miután a portánkon sűrűn megforduló falubelieknek is köszönhetően már gördülékenyen beszéltem a palócot, talán a korábbinál is nehezebb szívvel engedett át a budapesti „bérnagymamának”, Rózsa néninek. Erről tanúskodik az alábbi levél is, amelyet 1959. október 12-én így írt a Magyar Állami Népi Együttessel éppen Münchenben vendégszereplő szüleimnek.

Drága édes gyerekeim!

A Münchenből írt leveleteket meg kaptam f. b. 11-én pont búcsúkor, és olyan jól esett, mintha tik jöttetek volna baza vendégségbe, már nagyon vártam ezt a leveleteket, máma küldtem az én drága kis fiamnak is levelet és csomagot a búcsúról, 3 kiló volt, küldtem túrós lepényt, mákosat, mert tudom, hogy ezeket szereti, és még más forma süteményt is és 12 szép almát, úgy várom hogy ugyan ír-e majd a Rózsa néni nekem, ugyan hogy van az én drága aranyos kis fiam, úgy tűztem ki magamnak, hogy nov. elején szeretnék elmenni ötet meg látogatni, majd amikor apátok év fordulója elmúlik, november 3-án lesz érte év fordulás szent mise, édes fiam akkor különösen imádkozz érte, el ne feledkezzél rolla soba, a pénzt meg kaptam, amit Lajcsitól küldtél, nem költöm én el gyerekek potyára ha többet küldtetek is, még most nem hallom az árakat, hogy megy a hízó ára, minden esetre csak úgy szeretném, ha minden jó lenne, Decemberbe olcsóbb, de már Januárba megy az ára fölfelé, tehát ha biztosan meg tudjátok, hogy Dec. közepére megjöttök külföldről, írjátok meg és akkor egészen kövér disznót vennék, tudom, hogy nehéz volt ott hagyni a kis fiatokat, de ha már így van is csak a jó Isten egészségét adjon neki, és nektek is, hogy a viszont látás örömebe legyen részünk, édes gyermekeim az imádságról el ne felejtkeztek, mert az mindennél fontosabb, voltatok-e már valamilyen templomba? ha Gézúkához elmegyek, majd onnat írok nektek, az ő részéről mindent megírok, remélem csak jót írhatok, a kukoricát el adtam, a koszorúsat, az egész kukorica csak egy kis kocsival lett, 3 mázsát adtam el, 420 frt.ot kaptam érte, 140 frt. mázsája, de most már abból kell vettetni a földet, Revaj Lajos veti, biztosan benne lesz a munkáltatás vagy 300 forintba, még a kérvényre nem jött semmi, most már többet nem írok, mink hála Istennek egészségesek vagyunk, tik is vigyázzatok magatokra és egymásra, ha meg kapjátok ezt a levelet írjátok, erre nagyon jó idő jár, ára minő az időjárás? a viszont látás reményében szeretettel csókol anyátok és nagymama, Isten veletek és velünk, kedves fiam vegyél magadnak egy szép rózsza füzért, anélkül ne gyere haza, írjátok meg, hogy ez a levél menyi idő alatt ért oda, édes Klárikám rám is igen rossz hatással volt, hogy az óvodai igazgató néni férje meghalt, és itt hagyta az árvákat, mert nyomba rátok gondoltam, a jó Isten őrizzen meg mindenkit ilyen csapástól.

Következő levelét november 14-én már Párizsba címezte.

Drága édes gyerekeim!

Leveleteket megkaptam f. b. 9-én de most későn írok, mert akkor voltam Gézúkánál pesten, és csak most kerül sor az írásra, el mentem 7-én d. e. 10-kor, oda értem d. u. 4-kor, Regősiné várt a Keletibe, 5-kor már Gézúkánál voltunk Regősínével, vittem neki, a drágának 10 kiló almát (jonatánt), üreskalácsot, mert előzőleg meg kérdeztem a Rózsa nénit, hogy írja meg nekem, hogy mit szeret Gézuka, és azt vittem neki amit szeret, az üres kalácsot nagyon szereti vajjal, túrósat is, mert azt is szereti a gyönyörű, 3 liter tejet

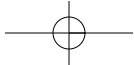
is, 1 kiló sertés karajt csak úgy lesütve, és jó puha kenyeret is süttöttem, azt is vittem, Regősiéknek öntöttem 1 liter tejet, amiből vittem mindenkől adtam nekik, mert ha kínáltam nem akarták elfogadni, süteményt is vittem, és mindenkől jó ízűen evett míg ott voltam, akkor este ott voltunk nálla míg el nem aludt, amikor bementünk, csak a Regősi nénihez ment oda, pedig én is ott voltam, persze a Rózsa néni is meg lepődött, mert öneki nem írtam, hogy megyek, és mondta Gézukának, hogy ki az a néni, én nem szóltam semmit, ő mondta csendesesen, hogy nagymama, úgy csinált, mint mikor tik baza jöt-tetek őt meglátogatni, tovább nem bírtam, mondtam neki hogy gyere ide gyönyörűm van-e puszi nagymamának, azt mondta nagy meghatódva hogy igen, és akkor a nyakamat nagyon szorította adta nekem a puszit én meg öneki, (gondolhatjátok) ez egy pár percig tartott, ez a csókvihar, de nem beszélt ez idő alatt csak majdnem sírt, mert ilyen forró szeretetbe nagyon régen fürdött az aranyos kis árva fiam, de nagyon jól esett neki, amikor lecsendesedtünk azt mondta leg először hogy: honnan jöttél te? mondtam neki hogy honnan jöttem és mindjárt tisztába volt mindennel, azt kérdezte, hogy nagymama! meg van-e még Béla bácsinak az a kis vacak motorja? (...) másnap reggel vasárnap el mentem érte és végtelen örült a drága, hogy meglátott, mondta, hogy: megint el tetszett jönni nagymamám? fel öltöztette a Rózsa néni és el vittem a templomba, ebédre Regősiné meg hívott, ott ebédtünk, csak este vittem haza, másnap reggel ismét érte mentem és mikor a házatok elé értünk azt mondta, nagymama, ott van az édes apuka kapuja, bementünk egy kicsit a Regősi nénihez, onnat el mentünk a másik nagymamához, ott voltunk egészen 4 óráig, de én amére mentem vele, mindig vittem azt a drága aranyos csepp fiamat, hol a hátamon, hol az ölembe, még a kelebembe is bedugtam volna ha lehetett volna (...) kedves édes gyerekeim csak a jó Istenről el ne felejtkezettek, drága fiam, szegény édes apáddal azért álmodol ilyen gyakran, mert lehet hogy imát kíván tőled, és lehet hogy szent misét is kíván tőled, drága fiam imádkozzál érte, tudod hogy menyire szeretett ő benneteket, írjal valamit édes fiam, hogy milyen formába álmodtál apáddal, lássátok gyerekek, hogy mennyi sokat írtam nektek! tik is ilyen sokat írjatok, de most már befejezem, igaz szívvel csókol benneteket anyátok és nagymama, Isten veletek és velünk.

Iskolakezdésemig általában fél esztendőket töltöttem egyhuzamban Bánrévén, ebben a levelek által híven őrzött hangulatban és lelki környezetben. Ám ami tavasztól őszig ösztönösen fölépült bennem, az ellen Budapest rendszerint ádáz hadjáratot indított, és igyekezett mihamarabb lerombolni. A retorziók zöme legfőként a nyelvemet vette célba, hiszen az egyébként sokakat kifejezetten mulattató tájszólásom ellenére nem lehetett nem észre venni, hogy mind többen húzgálják a szájukat, ráncolják a homlokukat egy-egy számukra ismeretlen vagy egyszerűen csak helytelennek ítélt kifejezésem hallatán. Szüleimet mindez cseppet se zavarta, sőt Édesapám rendszeresen ki is kérdezett, hogy ezt vagy azt a szót tudom-e már palócul. Például, az éreztem helyett, annak i hangzós változata, az *érixtem* olyannyira átragadt rám, hogy kezdetben itthon is szinte minden mondatomba belekerült, minként az *iborkát* még késő ősszel se voltam hajlandó uborkának mondani. De így lett a botból *gamó*, a nokedliből *haluska*, a heverőből *dikó*, a szekrényből *sifon*, a polcból *stelázsi* a piszkavasból *kutacs*, a roszz késből *vaskó*, és még hosszan foly-

tathatnám, ám mire az első hó leesett, csaknem a teljes gömöri szókészlet száműzetett a számról. A cifrább, s pedagógiailag bonyolultabb esetek már a Rózsa nénit váltó Bözsi maminak jutottak, hiszen ami kora tavasszal még így hangzott: „Bözsi mami! Tessék csak idenézni, mit mutatok én!”, az Bánréve után már emígy: „Bözsi mami! Ehe!” De más baj is volt. Nagypám testvére, Léka Lajos bátyám szigorúan a lelkekre kötötte, nagyon vigyázzak, mert ha nem beszélek eleget, a nyelvem odanő az ínyemhez, azt pedig minden körülmények között el akartam kerülni. Legnehezebben a megszámlálhatatlanul sok *aszt* kopott ki belőlem, amely – mint ahogy a hátam mögött súgták-búgták – ellehetetleníti a választékos fogalmazást, amire az iskolában talán minden egyébnél nagyobb szükségem lesz. Nem csúfolt értük senki, de „tévesztéseimre” füleltek, s alkalmanként nagy nyomatékkal tették szóvá: „Ezt nem így mondjuk! Ez így helytelen!”.

Ám ugyancsak ekkor tájt rögzült bennem a hanglejtésében azóta is a legszebbnek tartott, ám eredeti funkciójában általam talán soha sem használt igealak, az *elhível*. Úgy őrzöm ma is, mint egy romolhatatlan kincset, amit csak akkor vesz elő az ember, ha meg van győződve róla, mások is képesek benne gyönyörködni. Öregmamától hallottam először, aki egyetlen vasárnapi ebéd előtt se mulasztotta el fölhívni a figyelmemet, hogy a jó húsleves kizárólag forrón töltheti be ünnepi hivatását, ám arról se feledkezzek meg, hogy ellenkező esetben nemigen akad nála hitványabb dolog a világon. Én pedig olyannyira meg akartam felelni, hogy még a szájpaddásomon nőtt égő vízhólyagokra is határtalanul büszke voltam. Am egy alkalommal, amikor hol őt, hol Nagymamát, hol a mindhármunk előtt ott gőzölgő hófehér levest fürkésztem gyanakvóan, így szólt hozzám: „Egyél kisfiam, mert *elhível!*” Csak néztem. Ám, hogy semmi se maradjon homályban, Nagymama mindjárt két magyarázattal is szolgált. Mindenek előtt elmondta, hogy amit föltálat, az nem más, mint a pásztoemberek által csak kaszáslevesnek vagy fehérlevesnek hívott étel – füstölt hús főzőleve egy kis tejeles habarással –, tehát lássak hozzá bátran, mert nagyon finom. Ami pedig Öregmamát illeti, nincs min csodálkozzak, most is hallhattam, mennyivel gazdagabban, mennyivel szebben beszél, mint a pestiek. És igaza volt Nagymamának, mert az általam addig csak pesti kifejezésként elkönyvelt *kibűl*be sehogyan se tudtam volna belelátni mindazt, amihez Öregmama szavának logikája már gyerekésszel is elvezetett. Éspedig azért nem, mert a *hűvös*, mint párhuzamos kiindulási pont, föl se merülhetett a Bánrévén kizárólagosan használt *híves* mellett, amelyet nyaranta, főként a nagy kánikulák idején szinte óránként emlegettem, hiszen magam is rendre a *hívesbe* menekültem a tűző nap elől. Aki pedig töltött már el hosszú perceket a *hívesben* – okoskodtam nekibuzdulva –, az ugyanazt érezhette, mint amit én, és ami a tűzről lehúzott levestel is megtörténik a tányérba kiszedve: beteljesedik rajta a *híveség* hatalma, tehát elhívesedik, vagyis *elhívesül*, még szebben mondvá: *elhível*. Mikor én ezt nagyjából ilyesformán először átgondoltam, nem lehettem több 7–8 évesnél, de annyi szent, hogy tetőtől talpig megfeszült rajtam a bőr. Idehaza persze teljességgel hasztalan, sőt szentségtörés lett volna asztalközémben fölemlgetni, így aztán a Lékák körein kívül még véletlenül se hagyta el a számat. De őriztem és őrzöm,

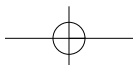

s immár nemcsak az Édesapámnak tett ígéretem okán, hanem abban a reményben is, hogy talán mégsem én vagyok az utolsó, aki sajátjaként mondhatja ki.

A másik, érzelmileg ugyancsak maradandó s a tudatomat teljes egészében fölforgató kifejezés a *kácsongás*, és annak különös tartalma volt. Ám mielőtt részletesebben is szólnék róla, talán éppen e szokatlan csengésű szó kapcsán van itt az ideje, hogy bevalljam: az engem érzelmileg mélyen megérintő tájszavak etimológiai körülszimatolásától később, már kalandor kamaszként, valóságos csodákat reméltem, de alig hogy nekiláttam, néhány perc elteltével végleg be is rekesztettem. Ennek egyetlen oka volt, nehogy úgy járjak valamennyivel, mint a Lajos bátyámék által lakott s nekem oly kedves falurész nevével, a *hóstyákkal*, amelyről nem kis keserűségemre kiderült, hogy a középkorvégi középfelnémet *Hochstadt* (felsőváros) elmagyarosodott változata, s mondják *hóstátnak*, *hóstyának*, de még *hóstácnak* is attól függően, mely vidéken emlegetik. De ugyanígy említhetem az ifjonti érzelmeket mágnesként vonzó *házsongárdot* is, amelynek borongós hangulatához nemcsak az akkor tájt megismert és mélyen átélt költemény, az „Ősz húrja zsong...” révülete társult felejthetetlenül, de az elmúlást megtestesítő évszak, a búslakodás és a merengő fájdalomérzet is tökéletesen passzolt. Mégis összetört bennem a lélek, midőn rádöbentem: a Házsongárdi temető nem válhat a Paul Verlaine és Tóth Árpád urak által szélnek eresztett képzeteim otthonává, hiszen az elnevezés alapja a szintén német *Hassongart* (nyulaskert). Egyetlen gondolat tartozik még ehhez a kis kitérőhöz: mind a *hóstyákban*, mind a *házsongárdban* gyermeki érzelmimnek sokszorosa lakik ma már, s mindegyikük az egykor zöldfülűen megtagadtakra hivatkozva kért letelepedési engedélyt.

A *kácsongás* azonban, miután írásos nyomát sehol se leltem, nemcsak hogy érzelmi ingadozásaimnak nem volt kitéve, de sokáig minden szó közül a legititokzatosabbnak mutatta magát. Jószerével még a létezéséről se tudtam, amikor Nagymama és Öregmama már a fülem hallatára egyeztek meg róla: „Minden gyerek *kácsong*, hisz a vérükbe van írva.” A dolog persze korántsem volt ilyen egyszerű, mert arról, hogy én mikor *kácsongok*, és mikor nem, eltérők voltak a tapasztalataim. Ha úgy lógáztam a lábamat, hogy a lóca közben nyiszorgott alattam, az szinte minden esetben *kácsongásnak* számított, ám ha ugyanez hangtalanul történt, már csak elvétve minősült annak, noha általában Nagymama vagy Öregmama szeme előtt zajlott így is meg úgy is. Hasonlóan jártam a *kalincs* tanulmányozásakor is. Ha úgy húztam lefelé, hogy közben az öreg zár nyelve nagyot kattant, már harsant is a „Ne *kácsongj!*”, de ha a nyelvet előtte sikerült jó mélyre benyomnom, már nem kattant, s mozgathattam kedvemre, nem járt érte fedés. Ám a legemlékezetesebb epizód mégsem otthon, hanem szégyenszemre a templomban esett meg velem. Állandó padtársunk, a jobbomon ülő Rónaföldi néni mise közben szólított föl, ne *kácsongjak*, mert eltéveszti a sorokat az imakönyvben, pedig én is épp oly kifinomult s alig észrevehető mozdulatokkal rezegtettem a térdeplő deszkát, mint ahogy azt az *Agnus dei* alatt gyakorta sírva fakadó asszonyoktól láttam. Így aztán nincs abban semmi kivetnivaló, ha mindezekén túl további tapasztalatokra volt szükségem a *kácsongás* lényegének mélyebb megértéséhez, mint ahogy abban sem, hogy végül meglássam, amit addig nem: elhúzódsában Nagymama és Öregmama mérhetet-

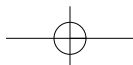

len szeretete s főként türelme volt a döntő momentum. S annak ellenére, hogy évtizedek óta nem beszéltem olyan valakivel, aki hallott volna róla, akár az általam azóta megismert szótári meghatározás ellenében is, meggyőződéssel vallom, tartalma nem korlátozódik egyetlen mozdulatsorra, hanem éppen ellenkezőleg: minden olyan cselekvésfajtaára kiterjed, amelyekkel egy valamiképpen helyhez kötött, önfegyelme határait feszegető vagy éppen unatkozó ember monoton pótcselekvésként elütheti a perceket. És még csak gyerekeknek se kell lenni hozzá, amit József Attila *Mondd, mit érlel...* című versének apró részlete is bizonyít.

*egy tört széke van, hogy begyűjtsen,
repedt kályháján macska ül,
ritmust lóbál az ajtókulcson,
néz, néz, s lefekszik egyedül...*

De hathatott rám bármilyen erővel is a nyelvi környezet, azt már a kezdetektől kénytelen voltam tudomásul venni, hogy – ha tetszik, ha nem – nem minden izgalmassnak tűnő szó érdemes a figyelmemre. Mert bárhol is szedtem föl őket, Nagymama és Öregmama vállalva gondoskodtak róla, hogy mihamarabb belás-sam, melyeket érdemes megtartani, illetve melyek ítéltettek szigorú és azonnali felejtésre. Ez utóbbiak közül a legelső természetesen egy életre belém vésődött, az pedig nem volt más, mint az itt-ott már használgatott *fain* elvadult édestestvére, a teljesen ismeretlen *vasza*. Talán 4–5 éves lehettem, amikor egy délután kigyúlt arccal trappoltam haza a cséplőgép körüli bámészkodásból, s már messziről kiáltottam: „Nagymama! Marci bácsi azt mondta nekem, hogy *vasza* gyerek vagyok!” Öregmama még a görbebotját is elejtette nevetésben, s noha Nagymama is a könnyeivel küszködött, mégis szapora léptekkel indult meg a rakodó iránt, hogy a mosdatlan szájú, ám annál rafináltabb gazdát még azon melegében lekapja a tíz körméről. Ám amíg Marci bácsi csak néhány kibogozhatatlannak tűnő percet, addig az általam amúgy is boszorkánynak tartott s a szlovák határon kénye-kedve szerint szökdöső abafalvi cigányasszony már egy-két álmatlan éjszakát is okozott. Még az egyébként mindenre kapható Lajos bátyám is féltve óvott tőle, pedig ő kimondottan kedvelte, hisz annak idején siketnéma vőlegénye helyett is ő feleltetett a papnak a templomi esketéskor. És milyen igaza lett, mert Borcsa néni amint fölmérte, hogy éppen az ő bicebóca kótyagosságát utánozzuk néhányan a háta mögött, a következő pillanatban már villámokat szórva süvítette felénk: „*Csühérekedjete* csak, az anyátokba az egy élő! Megkapom valamelyik pecerit, de szétnyomom, mint a meggyet!” Jól emlékszem, szinte mindent megértettem belőle, de olyannyira elborzasztott, hogy napokig alig lehetett belém lelket verni, az viszont meg se fordult a fejemben, hogy odahaza beszámoljak a történetről. A legkülönösebbnek azonban azt tartottam, amire ma sem tudok kielégítő magyarázatot adni. A döbbenetemre ólomként nehezedő baljóslatú felszólítás a sokk elmúltával mintha a lelkesedésemet, a szavak iránti fogékonyságomat ejtette volna csapdába, mert a *csühérekedés* pontos tartalmához valahogy sose sikerült közelebb

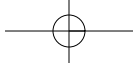
jutnom. Bár ki tudja, meglehet hogy éppen Borcsa néni szelleme vigyázza kérlelhetetlenül...

E részleteiben szinte végeláthatatlan, ám gazdagsága ellenére is jórészt passzív befogadói folyamatnak köszönhetően ismertem föl, hogy még a legegyszerűbb szavak háttérében is burjánzó érzelmek sokasodnak, sőt egyikük-másikuk mögött komplett mikrovilágok várják az arra érdemeseket. Ugyanakkor hálát adok a sorsnak, hogy éppen erre az „egyszerű emberek” által teremtett fundamentumra épülhettek az én első, az élet „nagy perceinek” megértését célzó erőfeszítéseim is. Ma is átforrósodom, amikor eszembe jut, mennyit töprengtem rajta, vajon miért tűnik aránytalanul tartalmasabbnak a Bánrévén eltöltött idő, mint a magát mindig is érvényesebbnek tekintő budapesti? Egyszer csak arra kaptam föl a fejemet, hogy a helyes válasz közelébe talán éppen az eltérő arányok, a léptékbeli különbségek vezethetnek el a leghamarabb. Mert valahányszor földézttem magamban, mindannyiszor le is nyugözött az akkorra már tapasztalattá gyúrt sok-sok megfigyelés, mely szerint minden kimondott szónak, gondolatnak – a fohászon át egészen a káromkodásig – más akusztikája, súlya és helyi értéke van ott, ahol az élet legősibb színterei, a hajlék, a föld, a templom és a temető csupán kőhajításnyira vannak egymástól. A sokadik hasonló pillanatban végre Budapest is megkapta tőlem a maga részbeni fölmentését azzal, hogy ráébresztett, nélküle – nemcsak a „műveltsége”, legalább annyira a távolsága okán is – ilyen gondolatoknak alighanem a közelébe se juthattam volna. Mint ahogy természetes módon Nagymama se igen értette, amikor mindezt tizenhat évesen egy átforrósodott levélben rázúdítottam, mert az Édesapám munkahelyére 1973. január 22-én írt levelében mindössze egy félmondattal („mit jelent számára Bánréve”) veszi tudomásul a fentiek jóval oldottabb s példákkal könnyebbített változatát, s helyette inkább arról tudósít, ami érzelmileg számára is nyilvánvaló és átélhető.

...kikapta-e már a gyerek a bizonyítványt, mert a télen még ünnepek előtt ő írt nekem egy hosszú levelet, megírta hogy nem jöhet haza és azt is hogy jó bizonyítványa lesz és dicséretet is kapott, én úgy örültem mindezeknek, megírta hogy csak egyedül van otthon, azért még van neki egy fájdalma, az, hogy nem jöhet haza, felmerül előtte a boldog kis gyermek évek, így írja kedves fiam, eléje tárul a szomszédok, a cigányok, akikkel annyit játszott és a gyep ahol annyit fociztam, és azért is nehéz nekem elválni nagymamától, és mindig ábrándozom azokról az időkről, else tudom magamat képzelni Bánréve nélkül, és hogy mit jelent számára Bánréve, írja, de ezekből ne hozzál föl neki semmit, nehogy gyanút keltsen, és úgy sírtam a végén, hogy soha nem mondta, nehéz neki töllem elmenni, hogy fájhatott az a kis szíve mindig, nehogy ezért meg szomorítsd, hogy tudtok nélkül írta meg nekem a szíve fájdalmát, hogy minő jó volt neki velem 15 nyáron, mint neked Maklárón édes fiam nagymamáddal...

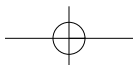
Úgy éreztem, eljött az én időm, és elsősorban azokra a végre érteni vélt – s hittem szerint az első következtetések levonására is kiválóan alkalmas – egykori eseményekre próbáltam ráirányítani a figyelmét, amelyek engem már a megtörténtük pillanatában is mélyen megráztak, de mivel ésszel még nem érhettem föl őket, évekig kibeszélhetetlenek maradtak. Leginkább Öregmama semmihez sem hasonlítható s engem minden messzeségen túlra repítő énekét s annak tanulságait sze-

rettem volna megvilágítani, amely életem első, öntudatlanságában is könnyhullató katarziszt okozta. Nagymama csupán az éneklés tényéről értesült korábban, lévén, hogy mialatt zajlott, éppen a templomban ült egy estébe hajló kora nyári litánián, ahová – Istennek hála – a hatalmas felhőszakadás miatt nem vitt magával. Amikor a mennydörgés szünetével Öregmama végül fölállított az öléből, s megkért, húz- zam be az ajtót, kapcsoljam le a lámpát, majd egy darabka smirglivel csiszatolni, fényesíteni kezdte a legvékonyabb pengéjű kést, amit a vízlóca alá száműzött *vas- kók* közül kerestetett ki velem, mert, mint mondta, az lesz az egyszemélyes zene- kar, olyan kivételes bölcsességről tett tanúbizonyságot, amellyel mindjárt három kívánalmának is eleget tett. Ily módon is takarékoskodott az árammal, sikerült fölébresztenie bóbiskoló kíváncsiságomat, sőt ez utóbbinak köszönhetően állandó félelmével is leszámolhatott, amely Nagymama távollétében mindig ott vibrált a levegőben, hiszen pontosan tudta, ha bármikor megbokrosodnék a távlato- sabb szabadságtól, ő bizony nem érne utol engem, s mire Nagymama akár csak a szomszédból is hazaérne, már túl lennék hetedhét határon.

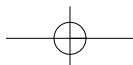
„Este van már, késő este, / pásztortüzek égne messze. / Messze, messze, más határon, / az alföldi rónaságon...” – szállt föl az ének a nyolcvanöt éves, már alig rezonáló hangszálak közül, mialatt a kés nyelét a hüvelyk- és mutatóujja közé fog- va, hegyét pedig ütemesen az asztal szélére ejtegetve kísérte magát a képzele- tem árnyaival lassacskán telítődő félhomályban. Tisztán éreztem, amint a rekedt s az egyes strófákba bele-beleköhincselő torok és a disszonánsan ciripelő kés- penge együttese mögött akaratomtól független s eladdig ismeretlen erők mozgat- ják a fantáziámat, ami oly mértékben megrémített, hogy azonnal eleredt a könny- nyem, s talán csak a harmadik-negyedik dal után voltam képes ismét fölfogni, mi is történik voltaképpen. Mire végképp ránk sötétedett, s végre Nagymama topo- gását is megneszeltem a külső ajtó mögül, már bátran s tévesztés nélkül énekel- tem vele a *Boldogasszony anyánkat*, de az első percek igéző hangulatára még sokáig nem találtam a magyarázatot. S íme, a fentebb idézett s a történetek után éppen egy emberöltővel később előkerült levél a bizonyíték rá, hogy noha a mindennapi csodák újrateremtésében még igen, ám azok értelmezésében Nagymamára már nem számíthattam. Hiába másoltam át neki a *Fekete bojtár vallomásaiból*, hogy ol- vassa csak el, mit érzett Sinka István, amikor a pósai majorba betérve meghallotta a gyermeket ringató öregasszony monoton énekét – említést se tett róla. Én azonban könnyen rátalálok ma is, mert a sorokat még akkor aláhúztam: „A bőröm minden likacsa megborzongott. Úgy éreztem, mintha az én szegény kis öreg nagyanyám ülne ott a tornácon, s a két karján engemet ringatna, hogy pihenjek el a világ előtt; mintha csak az ő megfutott útjainak a messzeségével, szomorúságával és gyötrelmeivel altatna most engem.” S néhány sorral odébb: „Éltem, lélek- zettem, de nem voltam a világon.” Mert ez volt az a torokszorító pillanat, amikor az akkor már rég eltávozott Öregmama éneke végleg megtalálta a helyét bennem, s rájöttem, nincsen s nem is volt körötte semmiféle titok, mert amit én annak hittem, valójában nem más, mint a megrendülés képessége az egyetemesség érze- tének váratlan megnyilatkozása előtt. E fölismerés birtokában volt igazán izgalmas

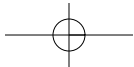

újra és újra átgondolni mindazokat a „nagy perceket”, amelyekkel Nagymama valaha is komolyan szembesített. A vezérmotívum minden esetben a lelki makulatlanság iránti igény megszilárdítása volt, amit roppant odafigyeléssel, nem ritkán ellentmondást nem tűrő szigorral kért számon. Amint meggyőződött róla, hogy valóban átlátok az „akinek a szíve-lelke tiszta, nincs oka félelemre” sokat nyüstölt igazságán, s nem csupán kukucskálok mögüle, máris a magasabb szempont, a legfőbb rendezőelv felé igyekezett terelni a figyelmemet, amelynek már sokkal nehezebb volt megfelelni. Nem is sulykolta, mint az előbbit, hanem hagyta, hadd birkózzam vele, s ne csak akkor, amikor ő kéri, hanem lehetőleg a magam szándékából is „próbáljam meg a gondolkodásomat az égi akarathoz igazítani”. Amikor úgy látta, hogy ez valami miatt akadályba ütközik, s látványosan eltávolodtam tőle, minden esetben szelíd türelemmel igyekezett visszavezetni, ami a legkevésbé sem állt ellentmondásban azzal, hogy – merőben más természetű ügyekből kifolyólag – nyaranta átlagosan két-három fűzfavesszőt nyűtt el a lábam szárán.

Ha szaporodó bizonyosságaim visszaigazolásában nem is tudott a segítségemre lenni, Nagymama s vele együtt Bánréve minden egyes nappal tovább nőtt, tovább magasodott a szememben, s Budapest mindössze ellenpontként lehetett hatalmasabb náluk. Ám amint számomra is nyilvánvalóvá vált, hogy minden ott szerzett tapasztalatom csak innen, az adott életformán és szemléleten kívülről értelmezhető és érthető meg igazán, továbbá hogy hiába akarom én éppen avval a közösséggel szembesíteni, amelyből vétettek, amikor az a zsákutcán kívül sehová se vezet, nos, ekkor egyszeriben megszűnt a nyomasztó ellenérzés, s immár azzal is megbékéltem, hogy jószerével egyetlen meghatározó élmény sem köt a fővároshoz. Ekkortól már magam is beláttam, hogy – különösen a mindent eldöntő első évtizedben – erre szemernyi esélye sem volt. Mert azzal, hogy a szókincesem magam rostálta hányadát évente leparancsolta a nyelvemről, éppen a legmélyebben rögzült érzéseimből lakoltatott ki. A nyelvi közegen keresztül abból a kultúrából, amely azzal, hogy engem mindenestől bekebelezett, a legtöbbet tette, amit csak tehetett. Abból az életközösségből, ahol a legnagyobb biztonságban érezhettem magam, s amelynek kitüntetett pillanatait, színpadra emelt eseményeit éppen a szüleim főszereplésével láthattam megelevenedni az Állami Népi Együttes előadásain. Ahogy telnek az évek, egyre erősebben érzem: azzal a tálentummal, hogy a lélek égtájaihoz (halál, születés, sírás, öröm) való igazodás átfogó, ugyanakkor igen aprólékos gyakorlatát én Bánrévén, ráadásul az ég és föld kölcsönhatásába vetett hit oltalma alatt sajátítottam el, szülővárosom, a mindehhez otromba és behemót Budapest nem tudott mit kezdeni soha. De mit is kezdhett volna velem, hiszen mindössze egyetlen olyan szavára emlékszem, amely ma is tűzbe hoz, ám még véletlenül sem a szépségével, érzelmi telítettségével, hanem mert nem fér a fejembe – noha a mögötte húzódó történelmi reflex nyilvánvaló –, megértenem pedig még most sem akarózik: mi szüksége lehetett rá egy hatéves gyereknek? Életem első, a közoktatásban eltöltött napja után a megkerülhetetlen szülői kérdésre, mit tanultam az iskolában, gondolkodás nélkül vágtam rá: „Azt, hogy *oszolj!*” Mert hurkapálcikákkal meg színes korongokkal már elbábrálgattam én korábban is, de a szót ak-

kor, 1963 szeptemberében vittem haza a Virányos úti tornateremből. Most is halom, amint Édesapám harsányan fölkacag, de azt is, amit évekkkel később vallott be róla: „Istenigazából sírnom kellett volna, mint nagyanyádnak, amikor elmeséltem neki.”

Tőle tudom, hogy midőn először fuvarozott autóval Bánrévére, még el se hagytuk Gödöllőt, ám az első fejkendő, feketébe öltözött asszonyt megpillantva kis híján kiugrottam mellőle az ablakon: „Édesapa! Ott megy Nagymama!” Sokat tűnődöm rajta, s csodálkozom is nagyon: lám, fél évszázad multával sincs ez másként, mert a szélrózsa bármely irányában hagyom is magam mögött Budapestet – bár alig hiszek a szememnek –, még mindig fölismerem.

* * *

Sarkosan fogalmazva azt is mondhatnám, hogy amiről eddig beszámoltam, az mindenestől ott rejtőzik, ott sűrűsödik abban az egy mondatban, amely az *Irgalom* második részében Németh László apjának és nagyanyjának – mert róluk van szó – drámája láttán megfogalmazódik. Pedig nem hiszem, hogy messze járnék az igazságtól, amikor kimondom: nincs annál megrendítőbb valóság, hogy amit nézek, azt minden emlékemmel látom. Mert a szívbemarkoló jelenet – ugyanebben a szereposztásban és környezetben – az én szemem előtt is lejátszódott nem egyszer, hiszen az *Ecseri lakodalmas* vőfélyét hiába süvegelték meg itthon s szerte a nagyvilágban, Puzsa Erzsébet élete végéig csak az órákra, jó esetben napokra hazaszökdöső „hadifoglyot” látta az egyetlen fiában.

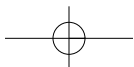
1950 szeptemberének első hetében, néhány nappal a Magyar Állami Népi Együttes megalakulása után, csomagot küld a zuglói albérletbe, s a zsákdarabbal levartt vesszőkosárban elhelyezi a maga személyes üzenetét is, amelyet forma- és betűhíven másolok ide, ahogyan a verseket szokás.

Kedves fiam!

*könyes szemekkel és remegő kézzel írom
e sorokat, de, mert nincs annyi lelki
erőm hogy mind ezeket a búcsúszavakat
élszóval neked el mondjam tehát írásba
foglalom.*

kedves édes fiam!

*üttött az elválás órája, el kell válnunk
egymástól, az élet tengerére kibocsájtjuk a te
kis hajódat, amelyet ki tudja hogy a viharok
hogy csapkodják, de te mindig résen légy,
evezdél bátran az igazság kikötője felé, azért
ne csüggedj, csak mindig az egyenes úton
haladj, a boldogságos Szűz legyen a te hajód
kormányosa, az életed útjain és az őrző
angyalod legyen az eveződ, ha ára mécz*

*amére ők kormányoznak, és eveznek téged,
nem kell félned hogy a hajód elsüljed,
ha netalán nehéz viharok fenyegetnének
csak bátran menekülj a kormányoshoz,
és kérjed őt, hogy ne hagyja a te kis
hajódat elmerülni, a jó Isten őrizzen
meg téged minden testilelki veszélytől
Isten áldjon meg kedves fiam.*

Az egykor gondosan körülvágott s háromrét hajtogatott papírdarabkára, amely eredetileg talán könyvelési formanyomtatvány lehetett, közel hatvan esztendővel később, 2007-ben találtam rá, szüleim hagyatékának rendezése közben. Ekkorra már – elsősorban Csoóri Sándor bujtogató esszéinek köszönhetően – magam is számtalanszor meggyőződhettem róla, hogy nyelvünk XXI. századi kihívásainak folyamatában nem egyszerűen szavak tűnnek el, szorulnak ki az életünkből, hanem, ami sokkal kockázatosabb, a hozzájuk tartozó érzelmek is törlődnek a mentális memóriákból. Talán az ettől való félelem az oka, talán a váratlan fölbátorodás öröme mondatja ki velem: amióta ezen töpregek, régről ismerős hatalmak lesik minden szavam.

A csillagos ég odafönn s a lelki törvény idebenn.

